

I. ROZPRAWY I ANALIZY

DOI: 10.17951/et.2024.36.149

Marta Nowosad-Bakalarczyk

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, Polska

ORCID: 0000-0002-3226-1665

e-mail: marta.nowosad-bakalarczyk@mail.umcs.pl

Obraz *NIENAWIŚCI* w polszczyźnie (w świetle danych leksykograficznych)

HATE in Polish in the Light of Lexicographic Data

Abstract: The article is an attempt to construct a partial image of HATE in Polish, following the principles of Lublin cognitive ethnolinguistics. The data come from general and specialized dictionaries of Polish, specifically concerning the words *nienawidzić* ‘to hate’ and *nienawiść* ‘hatred, hate’: their contemporary and earlier forms and meanings, typical uses, relationships to other lexemes (synonyms, antonyms), collocations and other multi-word units. The analysis has revealed the most entrenched (in Polish and the minds of its speakers) descriptive and evaluative aspects of the concept of HATE. It has been found that hate is a feeling that arises primarily in relation to other people, and secondarily to reality at large. It is caused by a negative attitude to and evaluation of the object(s) of hate, triggering unpleasant experiences in the person who feels it. This, in turn, leads to an emotional, intellectual, and volitional stance, characterized by a profound dislike towards the object of hate, and even a will to cause harm. Hate is a strong and violent feeling (similar to fire), uncontrollable and depriving people who feel it of a rational assessment of the situation. It is long-lasting but also internally dynamic: its intensity may rise or fall, subject to change depending on the action taken.

Keywords: HATE; linguistic worldview; Lublin cognitive ethnolinguistics; Polish

NIENAWIŚĆ należy do pojęć aksjologicznie nacechowanych, które warto (a z uwagi na powiązanie z negatywną moralnie „krzywdą drugiego człowieka”¹ – nawet trzeba) badać ze względów nie tylko czysto naukowych,

¹ Ta z kolei – widziana jako cel dążeń i postaw ludzi stanowi – zdaniem Jadwigi Puzyniny (1992: 160) – „centrum negatywnych wartości moralnych”.

lecz także społecznych. Jego ogląd w perspektywie językoznawczej pozwoli bowiem – jak sądzę – poszerzyć wiedzę o mentalności nosicieli/użytkowników języka i w konsekwencji lepiej rozumieć ich zachowania w relacjach społecznych, w tym występujące obecnie na masową skalę nieetyczne zachowania językowe zwane *mową nienawiści*², a w dalszej perspektywie – wpływać na zmianę takich zachowań w kierunku respektowania fundamentalnych wartości dobra, piękna i prawdy zarówno w wymiarze indywidualnym (pojedynczego człowieka), jak i ogólnoludzkim (różnorodnych grup społecznych)³.

Celem prowadzonych przeze mnie badań jest rekonstrukcja językowo-kulturowego obrazu *NIENAWIŚCI* funkcjonującego we współczesnej polszczyźnie – odzwierciedlenie i usystematyzowanie tego, jak Polacy postrzegają to pojęcie⁴. Obiektem opisu jest korelat pojęciowy stojący między językiem (nazwy

² W WSJP PAN podano, że wyrażenie to stanowi odpowiednik angielskiego *hate speech* i oznacza ‘ogół wypowiedzi zawierających elementy wyszydające, poniżające osobę lub grupy osób ze względu na ich cechy takie, jak np. płeć, kolor skóry, wyznanie, niepełnosprawność’ oraz że jest używane głównie w publicystyce dotyczącej walki o prawa człowieka (opis z dnia: 08.02.2013). Zdaniem Anny Cegieły – autorki książki *Słowa i ludzie* (2014) – określenia *mowa nienawiści* używa się niezwykle często dla nazwania „różnych agresywnych zachowań językowych różniących się zarówno pod względem rodzaju ekspresji, jak i jej intensywności. Są to zarówno dyskredytacja, uwłaczanie, chamstwo, jak i dyskryminacja mniejszości” (2014b: 115). Potocznie określa się w ten sposób „wszystkie językowe akty obrażania, pogardy, kpiny, drwiny, zniewagi, szyderstwa, ośmieszania, upokarzania, oskarżania, groźby, a niekiedy nawet wyrazistej i dosadnej krytyki” (2014a: 7). Mowę nienawiści w polskim dyskursie publicznym ukazuje m.in. praca Sergiusza Kowalskiego i Magadaleny Tulli, *Zamiast procesu. Raport o mowie nienawiści* (2003). Zjawiska tego rodzaju w literaturze przedmiotu są też opisywane jako język agresji, język alienacji (Puzynina 1997), retoryka nienawiści (Głowiński 2009), dyskurs wykluczenia (Witosz 2010), strategia wykluczenia (Cegieła 2014b), agresja językowa (Gajda 2002, Peisert 2004, Kamińska-Szmaj 2007, Laskowska 2008), brutalizacja języka (Bralczyk 2008), mowa agresji (Bauer 2009), agresja (Taras 2013).

³ Ta idea legła u podstaw powołania przez Radę Języka Polskiego w 2016 roku Zespołu Etyki Słowa (w 2019 roku przekształconego w Komisję Etyki Komunikacji przy Polskiej Akademii Umiejętności). Przekonanie o tym, że rozmiar negatywnych zjawisk w sferze komunikacji publicznej osiągnął „poziom krytyczny, wymagający zdecydowanego przeciwdziałania” przyświecało redaktorom tomu *Etyka słowa. Wybór opracowań I* (2017: 9).

⁴ Pojęcie to można by w ślad za Radosławem Pawelcem (2013: 10) określić mianem *antywartości* (rozumianych jako „pojęcie komplementarne w stosunku do wartości pozytywnych”). Zdaniem badacza, „O ile wartości są w przeważającej mierze wyrazem ludzkich aspiracji, pragnień, ideałów, o tyle antywartości dają obraz znacznie bliższy rzeczywistości i przez to bardziej bolesny – pokazują ludzkie przywary, braki naszego świata, istniejące w nim zło, podłość, brzydotę” (tamże: 9). Taka kwalifikacja wydaje się uzasadniona, jeśli spojrzymy na nienawiść w aspekcie wartości moralnych – jako działanie (lub co najmniej postawa jego aprobaty) mające na celu krzywdzenie innych. Jeśli jednak rozpatrzymy ją w aspekcie wartości odcuciowych, jawić się może jako uczucie wartościowane ambiwalentnie w zależności od tego, co je wywołuje (por. przykłady użyć czasownika *nienawidzić*

z pola ‘nienawiści’) a światem (zjawiska określane za pomocą tych nazw). Nie opisuję tychże zjawisk („przedmiotu rzeczywistego”), lecz ich projekcję w języku („przedmiot mentalny”), tj. staram się ukazać, jak są przez użytkowników współczesnej polszczyzny pojmowane, czyli kategoryzowane, charakteryzowane i wartościowane (Bartmiński 1988).

Odtworzenie obrazu NIENAWIŚCI mieści się w nurcie badań (etno)lingwistycznych⁵, które mają „opisać język nie tylko jako narzędzie komunikacji społecznej, ale także jako składnik kultury [...] ujawniający przyjęte w tej kulturze sposoby konceptualizacji i kategoryzacji rzeczy, systemy stosowanych wartościowań, punktów widzenia, utrwalonych społecznie postaw wobec świata” oraz „wychodząc od języka, docierać do człowieka, do jego sposobu pojmowania świata” (Bartmiński 1986: 16–17). Podstawowym pojęciem operacyjnym tego nurtu jest językowy obraz świata (JOS), uznawany za obraz naiwny (w rozumieniu przyjętym przez Jurija Apresjana 1994), leżący u podstaw języka, utrwalony w jego strukturze gramatycznej i znaczeniach słów oraz w strukturze i znaczeniach wytworzonych (czy wytwarzanych) w nim tekstów (zob. Bartmiński 2006, 2009). Przyjmuję – za Jerzym Bartmińskim – że JOS to „zawart[a] w języku interpretacj[a] rzeczywistości, którą można ująć w postaci zespołu sądów o świecie. Mogą to być sądy bądź to utrwalone w samym języku, w jego formach gramatycznych, słownictwie, kliszowanych tekstach (np. przysłów), bądź to przez formy i teksty języka implikowane” (Bartmiński 1990: 110). Można go zrekonstruować na podstawie analizy danych językowych i przy zastosowaniu jako narzędzia opisu definicji kognitywnej, która „za cel główny przyjmuje zdanie sprawy ze sposobu pojmowania przedmiotu przez mówiących danym językiem, tj. ze sposobu utrwalonej społecznie i dającej się poznać poprzez język i użycie języka wiedzy o świecie, kategoryzacji jego zjawisk, ich charakterystyki i wartościowania” (Bartmiński 1988: 169–170).

W rekonstrukcji obrazu NIENAWIŚCI w polszczyźnie wykorzystuję metodologię opisu JOS wypracowaną na gruncie lubelskiej etnolingwistyki kognitywnej⁶ (zob. Bartmiński 2006, 2009), stosowaną w pracach nad *Słownikiem stereotypów i symboli ludowych* (SSiSL) oraz *Leksykonem aksjologicznym*

w PŚLSCzP: *Nienawidzę rasizmu i nietolerancji. Znienawidziliśmy ją za obłudę, za egocentryzm i małostkowość*). Zdaniem J. Puzyniny *nienawiść* jest „co najmniej neutralizowana pod względem nacechowania wartościującego zależnie od obiektu w niektórych teoriach filozoficznych [np. marksistowskiej czy Nietschego]; w języku naturalnym jest traktowana jako zjawisko negatywne” (Puzynina 1992: 174).

⁵ Syntetyczne ujęcie tego nurtu zaprezentowała w swojej książce Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska (2020).

⁶ Metodologia ta pozwoli – jak sędzę – opracować komplementarny względem publikacji R. Pawelca (2019) ogład pojęcia NIENAWIŚCI w polszczyźnie.

Słowian i ich sąsiadów (LASiS). Podstawą tej metody jest sięganie do różnego typu danych, które ze względu na swą różnorodność dają „możliwość uzyskania w miarę pełnego i zobiektywizowanego obrazu” (Abramowicz, Bartmiński, Chlebda 2009: 342). Są to: dane systemowe (S), czerpane ze źródeł leksykograficznych, dane wywołane – uzyskane za pomocą ankiet (A), oddające świadomość użytkowników języka (poziom społecznej konwencji) oraz teksty (T) stanowiące manifestacje systemu językowego. Ich łączne wykorzystanie – czego dowodzą powstałe już prace, w tym wymienione powyżej serie – „pozwała zrekonstruować wielostronny i pełny obrazu przedmiotu, ujawnia przy tym obiektywne (w sensie stabilizacji społecznej) istnienie pewnego bazowego zespołu cech, dostępnych badaniu i ujawniających się najszerzej” (Bartmiński 1998: 79), a także pozwala objąć całą „lingwokulturę” danej wspólnoty narodowej (Bartmiński 2020: 83)⁷.

Podstawę analiz przedstawianych w tym szkicu stanowią źródła leksykograficzne: słowniki ogólne języka polskiego oraz słowniki specjalistyczne (etymologiczne, frazeologiczne, łączliwości składniowej, synonimów, antonimów)⁸. Źródła te – zdaniem J. Bartmińskiego (1998: 66) – jako że zawierają utrwalone formy wyrazowe i zasady konstruowania znaków złożonych, pozwalają dotrzeć do treści najsilniej ustabilizowanych.

1. Etymologia nazw pojęcia oraz dawne ich formy i znaczenia

Leksykalne (centralne) wykładniki pojęcia NIENAWIŚCI w polszczyźnie, tj. czasownik *nienawidzieć*, rzeczownik *nienawiść*, przymiotnik *nienawistny*, jak podaje Aleksander Brückner (1927),

dziś tylko w przeczeniu znane; w 15., a nawet 16. wieku istnieje⁹] i samo *nawidzieć* (**nawiści* nie było¹⁰]), w znaczeniu ‘chętnie widzieć’, ‘kochać’, w przeciwieństwie do *zawidzieć*, *zawiść*; od ‘patrzenia w oczy’: *na-* (por. *nienajrzyć* kogo, to samo co *nienawidzieć*), i ‘patrzenia z boku’: *za-* (por. *zajrzeć* komu) (Brückner SEJP).

Badacz wskazuje, że u podstaw czasownika *nienawidzieć* leży ludzkie doświadczenie związane ze zmysłem wzroku (rdzeń *widzieć*). Zwraca uwagę na przedrostki *na-* i *za-*, które odzwierciedlają punkt obserwacyjny i skorelowane z nim odczucia: *na-* wiąże z patrzeniem w oczy i pozytywnymi

⁷ Na temat przydatności poszczególnych typów danych w rekonstrukcji JOS zob. Niebrzegowska-Bartmińska 2017.

⁸ Spis wykorzystanych słowników zob. *Źródła*.

⁹ Według Andrzeja Bańkowskiego nawet w XVIII w. (Bań ESJP).

¹⁰ Wbrew temu, co twierdzi Aleksander Brückner, jednostkę tę odnotowano w SStp, w SPXVI oraz w Bań ESJP.

uczuciami (w rodzaju ‘kochać’), *za-* – z patrzeniem z boku i negatywnymi uczuciami (jak *zawiść*). Związek opisywanego pojęcia ze zmysłem wzroku potwierdzają też jego dawne nazwy, takie jak *nienajrzyć*, *nienajźrzyć*, *nienarzyć*, *nienażrzyć*, *nienażrzyć* ‘nienawidzić’, ale też ‘prześladować’, ‘patrzeć z lekceważeniem, ze wzgardą, nie zauważać, pomijać milczeniem’; (*nienajrzenie*), *nienażrenie*, *nienażrzenie* ‘nienawiść, odium’ (SStp), mające swój źródłosłów w prasłowiańskim rdzeniu **zbrĕti*, **zbrŏ* ‘patrzeć, spoglądać, widzieć’ (Bor SEJP).

Występujący w analizowanej jednostce przedrostek przeczący *nie-* jest wyrazem negacji podstawy *nawidzieć* (‘kochać, miłować kogoś, mieć w kimś upodobanie’ SStp, Bor SEJP, ‘przyjaźnie patrzeć na kogoś/coś widząc’ Bań ESJP)¹¹, kodującej miłość, przyjaźń, chęć obcowania z drugim, życie w zgodzie, słowem – dobry, życzliwy i bezpieczny kontakt z drugim człowiekiem, który cechuje w przestrzeni fizycznej chęć bycia z nim blisko (patrzenia w oczy). Forma *nienawidzieć* jest notowana w polszczyźnie w okresie od XIV do XVIII; po XVIII w. jest rzadka, wypierana przez (błędną, jak zaznaczają Brückner i Andrzej Bańkowski) *nienawidzić*¹², która ugruntowuje się w polszczyźnie w I połowie XIX w. (Bań ESJP).

W tym samym czasie co czasownik *nienawidzieć* notowany jest w polszczyźnie rzeczownik *nienawiść* (od XIV w.). Obie formy mają paralelne znaczenia – odpowiednio ‘odczuwać silną wrogość’ (stp. też ‘lekceważyć, odczuwać niechęć, pogardę’) i ‘uczucie silnej niechęci, wrogości’ (stp. też ‘lekceważenie, pogarda’, ‘prześladowanie’, ‘zazdrość’) (Bor SEJP). Etymolodzy (Brüc SEJP, Bor SEJP, Bań ESJP, Mań PSE) są zgodni co do tego, że są to słowa ogólnosłowiańskie (cz. *nenávidĕti*, r. *nenávidet’*, ch./s. *nenávidjeti* vs cz. *nenávisť*, r. *nénavist’*, scs. *nenavistb*, ch./s. *nenávisť*) i że ich źródłosłów stanowi język prasłowiański. Czasownik *nienawidzić* Wiesław Boryś wyprowadza od hipotetycznej prasłowiańskiej formy:

**nenavidĕti*, **nenavid’ŏ* ‘nie chcieć patrzeć na kogoś, nie chcieć kogoś widzieć, odczuwać wrogość do kogoś’, zaprzeczona forma psł. **navidĕti* ‘widywać się, odwiedzać, żyć w zgodzie, lubić, miłować kogoś’ (por. stp. XV w. *nawidzieć* ‘kochać, miłować kogoś, mieć w kimś upodobanie’), z przedr. **na-* od psł. **vidĕti* ‘widzieć’ (Bor SEJP).

Nienawiść zaś wywodzi od prasłowiańskiego rzeczownika **nenavistb* (< **nenavid-tb*) oznaczającego ‘niechęć do patrzenia na kogoś, niechęć do widzenia kogoś, nielubienie, uczucie wrogości’, ten zaś od przytoczonego powyżej czasownika **nenavidĕti*, który przyjął przyrostek **-tb* (podobny proces zaszedł w pokrewnej jednostce *zawiść*) (Bor SEJP).

¹¹ W SW odnotowano *nawiedzać*, *nawiedzić się* ‘lubić się, przyjaźnić się’.

¹² Witold Mańczak dostrzega tu działanie analogii do *grodzić*, *wodzić*, *rodzić* (Mań PSE).

Analizowane leksemy (współczesne nazwy nienawiści) w dawnej polszczyźnie miały szersze niż obecnie znaczenie. W SStp odnotowano, że *nienawidzieć* to nie tylko ‘odczuwać silną wrogość połączoną ze wstrętem i złością, odisse’, ale też ‘lekceważyć, odczuwać niechęć, pogardę, despiciere, contemnere’, ‘prześladować, persequi’ i ‘zazdrościć, invidere’, podobnie *nienawiść* to nie tylko ‘uczucie silnej wrogości połączone ze wstrętem i złością, odium, invidia’, ale też ‘lekceważenie, pogarda, contemptio, despectus’, ‘prześladowanie, persecutio, vexatio’ i ‘zazdrość, invidia, aemulatio’. Wraz z rozwojem języka nastąpiło zawężenie treści znaczeniowej, której nośnikami są odnośne formy. W żadnym ze słowników rejestrujących polszczyznę po okresie staropolskim nie odnotowano dla form *nienawidzieć* (*nienawidzić*) i *nienawiść* sensów ‘lekceważyć/-enie’ i ‘prześladować/-anie’; ‘zazdrość’ jako jedno ze znaczeń *nienawidzieć* zanotowano jeszcze tylko w słowniku Samuela B. Lindego (SL), jako znaczenie przestarzałe – w słowniku wileńskim (SWil), jako znaczenie historyczne (staropolskie – dla *nienawidzić/nienawidzieć*) i rzadkie (dla *nienawiść*) – w słowniku warszawskim (SW). Użycia form *nienawidzieć* (*nienawidzić*) i *nienawiść* w tekstach XVI-wiecznych zinterpretowano jako nośnik bardzo ogólnych znaczeń ‘bardzo nie lubić’ i ‘silna, trwała niechęć’ (SPXVI), w tekstach zaś z XVII i pierwszej połowy XVIII wieku – jako ‘uczucie trwałej wrogości, gniewu, złości’ (ESJPXVII/XVIII). Warto zwrócić uwagę, że wiązanie tych form z ‘gniewem’ było charakterystyczne dla ujęć w słownikach XIX-wiecznych i z początku XX wieku (SL, SWil). Uczuciu temu przypisywano trwałą i intensywny charakter. Por. „Nienawiść, gniew tajemny przeciw komu chować, nienajrzyć”, „Zawiść albo gniew długo chowany” (SL); *nienawidzić, nienawidzieć* ‘mieć do kogo nienawiść; gniewać się na kogoś stale i mocno; czuć odrazę, wstręt do kogo v. czego’; *nienawiść* ‘gniew trwale połączony ze wstrętem, pogardą lub złoczyństwem’ (SWil); *nienawiść* ‘gniew trwały, połączony ze wstrętem, pogardą lub życzeniem złego, złość, usposobienie wrogie’ (SW).

2. Definicje słownikowe współczesnych nazw pojęcia

Przyjrzyjmy się definicjom jednostek leksykalnych zajmujących centrum badanego pola (nazwom badanego pojęcia) – *nienawidzić* i *nienawiść*¹³ – zawartym w słownikach współczesnej polszczyzny.

¹³ Zarówno hipotezy etymologów (zob. passus 1.), jak i ujęcia leksykografów polszczyzny pozwalają sądzić, że jednostki te powstały i funkcjonują równolegle i w połączeniu ze sobą. Nawet z perspektywy teraźniejszości trudno rozstrzygnąć, która z nich jest podstawowa (w sensie znaczeniowym i morfologicznym). Np. Mirosław Bańko (ISJP) daje pierwszeństwo czasownikowi, zaś Halina Zgółkowa (PSWP) – rzeczownikowi, por. definicje odnośnych słów zawarte w opracowanych przez nich słownikach.

Nienawidzić to na nadrzędnym poziomie definicyjnym (*genus proximum*): ‘czuć’¹⁴ (SJP Dor, SJP Szym, ISJP, USJP, WSJP PWN), ‘odczuwać’ (SWJP, WSJP PAN), ‘żywić’ (SJP Szym, PSWP, USJP, WSJP PWN), ‘darzyć’ (PSWP). Rzeczownikami konkretyzującymi nazywane stany są: nienawiść (SJP Dor, SJP Szym, PSWP, USJP, WSJP PWN), odraza (SJP Dor, SJP Szym, PSWP, USJP, WSJP PWN), wstręt (SJP Dor, SJP Szym, USJP, WSJP PWN), (silna) wrogość (SWJP, PSWP, ISJP, WSJP PAN), niechęć (PSWP, ISJP, WSJP PAN)¹⁵. Oprócz czasowników o znaczeniach ogólnych w definicjach występują też czasowniki o znaczeniach szczegółowych, precyzujące o jaki rodzaj stanu uczuciowego i/lub wolicjonalnego chodzi: (bardzo) ‘nie cierpieć’, ‘nie znosić’ (SJP Dor, SJP Szym, SWJP, PSWP, USJP, WSJP PWN), ‘nie tolerować’ (SWJP, PSWP), ‘(bardzo) nie lubić’ (SWJP, WSJP PAN), ‘źle komuś życzyć’ (SWJP), ‘życzyć [komuś] nieszczęścia’ (ISJP), ‘cieszyć się [czyimś] nieszczęściem’, ‘chci[eć] [czyjegoś] nieszczęścia lub krzywdy’ (WSJP PAN). W definicjach (poza SJP Dor, SJP Szym, USJP, WSJP PWN) wskazuje się, że opisywane stany emocjonalne i wolitywne są intensywne (określenia: *bardzo*, *silny*, *wielki*). Ujawnia się też skierowanie na kogoś (w każdej definicji) lub na coś (ten komponent nie pojawia się w WSJP PAN). Jedynie w ISJP pojawia się eksplicytny sąd ‘sprawia nam to wielką przykrość’, eksponujący podmiot czucia – fakt, że jest to dla niego doznanie negatywne. Implicytny sąd tego rodzaju zawierają występujące w definicjach określenia *odraza*, *wstręt*, ponieważ też *niechęć*.

Co do *nienawiści*, redaktorzy słowników są zgodni, że jest to ‘uczucie’. Doprecyzowując, o jaki rodzaj uczucia chodzi, wskazują (w różnej kolejności) ‘wrogość’ i ‘niechęć’ (SJP Dor, SJP Szym, SWJP, PSWP, USJP, WSJP PWN, WSJP PAN), a niektórzy także ‘wstręt’ (SWJP), ‘odrazę’ (PSWP)¹⁶. Wielu podkreśla, że są to uczucia ‘silne’ (SJP Dor, PSWP, USJP, WSJP PWN), a nawet ‘bardzo silne’ (WSJP PAN). Skierowane są do osób i zjawisk w świecie (tego wskazania nie ma w WSJP PAN); ‘często powiązane z chęcią zniszczenia osoby lub rzeczy będącej obiektem tego uczucia, z pragnieniem odwetu, zemsty’ (SWJP), ‘często łączące się z chęcią odwetu, zemsty na kimś lub na czymś, pragnieniem zniszczenia kogoś lub czegoś’ (PSWP), ‘towarzyszyć [im] może pragnienie, aby stało się jej [osobie, na którą kierowana jest nienawiść] coś złego’ (WSJP PAN).

¹⁴ Jest to – według Anny Wierzbickiej (2006: 66–68) – elementarna jednostka semantyczna.

¹⁵ W analizie nazywane stany uczuciowe przedstawiam rozdzielnie. Można by je też przywołać w takich konfiguracjach, w jakich zostały zapisane w słownikach. Pozwoliłoby to jeszcze dobitniej ukazać ich stałe powiązanie – współwystępowanie i znaczeniowe zazębianie się. Tworzą bowiem – jak sądzę – kolekcje, które są istotne jako wskaźnik stabilizacji w JOS.

¹⁶ W PSWP podkreśla się, że są to uczucia powiązane.

Jak widać, współczesne (centralne) nazwy badanego pojęcia kodują treści, które legły u podstaw ich utworzenia. *Nienawidzić* i *nienawiść* nazywają to, co człowiek czuje w relacji do kogoś lub czegoś. Są to doznania (bardzo) intensywne i nieprzyjemne dla eksperiencera, bo powiązane z ‘odrazą’ i ‘wstrętem’ czy ogólniej – ‘niechęcią’, a zatem czymś, czego nie chce doświadczać. Jeśli obiektem uczuć są ludzie, to łączą się z postawą wrogości i pragnieniem, aby stało się im coś złego (nieszczęście, krzywda)¹⁷.

3. Pojęcia nadrzędne, synonimy i antonimy

Rozpatrywane nazwy badanego pojęcia mieszczą się w polu tematycznym ‘człowiek jako istota psychiczna’, a na niższym poziomie taksonomii: ‘stany psychiczne człowieka’ (dokładnie: emocje i uczucia) oraz ‘relacje międzyludzkie’ (dokładnie: określenia relacji międzyludzkich) (WSJP PAN)¹⁸. Hiperonimem czasownika *nienawidzić* jest *czuć*, a rzeczownika *nienawiść* – *uczucie* – wskazują na to nie tylko ukazane wyżej definicje słownikowe (zawierające te słowa w roli składnika kategoryzującego), ale też eksplicytna kwalifikacja w tym względzie w WSJP PWN i WSJP PAN. Obie analizowane nazwy desygnują stan uczuciowy wyrazisty i skrajny zarazem – świadczy o tym istnienie ich ewidentnych antonimów, takich jak (wg WSJP PWN) *kochać*, *uwielbiać* (dla *nienawidzić*); *miłość* (dla *nienawiść*)¹⁹, określających stany przeciwstawne. Obszar pomiędzy wskazanymi biegunami (swoiste uczuciowe continuum od *MIŁOŚCI* do *NIENAWIŚCI*) wypełniają nazwy uczuć mniej intensywnych (np. *nie lubić*, *niechęć* z jednej strony, a z drugiej – *mieć ochotę*, *lubić*), które tworzą szerokie pole relacji synonimicznych (a dalej też antonimicznych) budujących pola ‘miłości’ i ‘nienawiści’ w polszczyźnie.

¹⁷ Dobitnie wyraża to eksplikacja Wierzbickiej (1971: 96): „Nienawiść: pragnienie powodowania zła. X nienawidzi Y = X pragnie wyrządzić zło Y”. Jest to – jak zauważa Iwona Nowakowska-Kempna (1986: 254) – trudne do pogodzenia z systemem etycznym obowiązującym w naszym kręgu kulturowym, w którym powodowanie czyjegoś zła wartościuje się negatywnie. W związku z tym „eksperiencer stara się uzasadnić swoje dążenie poczuciem sprawiedliwości. Uważa on, że słusznie dzieje się zło y-owi za jego cechy, czyny itp. i jeśli tak się dzieje, doświadcza satysfakcji”. Badaczka proponuje następującą eksplikację pojęcia: ‘X pragnie wyrządzić zło Y za jego złe czyny, cechy. To jest słuszne’.

¹⁸ I. Nowakowska-Kempna (1995: 122) *nienawidzić* umieszcza wśród uczuć-postaw emocjonalnych (w grupie antypatii, do której zalicza także: *niechęć*, *nie lubić*//*antypatia*, *nie znosić*, *nie cierpieć*, *wrogość*). Uczucia-postawy w odróżnieniu od uczuć-afektów według niej trwają „względnie długo – miesiące, lata”, „będąc dyspozycją do uczuć-afektów” (Nowakowska-Kempna 1987: 113).

¹⁹ Miłość i nienawiść to – zdaniem Nowakowskiej-Kempnej (1986: 248–274) – dwie przeciwstawne postawy uczuciowe, zarazem niesymetryczne ze względu na uzasadnienie dążeń, jakie wywołują.

Jednostki usytuowane wokół bieguna *NIENAWIŚCI* to leksemy o znaczeniu bliskoznacznym do *nienawidzić*, *nienawiść* (i ich pochodnych), zarazem antonimicznym do jednostek skupionych wokół bieguna *KOCHAĆ/MIŁOŚĆ*. Do bliskoznaczników *nienawidzić* należą²⁰:

- zaprzeczone czasowniki *nie cierpieć* (Cien PSWB, SA, SSP, SWB Lud, SSiA, SS Bron, WSWB PWN), *nie znosić* (Cien PSWB, SA, SSP, SWB Lud, SS Bron, WSWB PWN), *nie lubić* (SWB Skor, SWB Lud), *nie tolerować* (SS Bron), *nie trawić* (WSWB PWN), a także czasowniki *brzydzić się* (SWB Skor, Cien PSWB, SWB Lud) i *poróżnić się* (grupa: *skłócić się*, *(po|z)waśnić się*, *pozadzierać*) (SA, SS);
- wyrażenie *źle żyć* (SA, SS Bron);
- zwroty z rzeczownikiem *nienawiść*: *mieć w nienawiści* (SWB Skor, Cien PSWB), *żyć w nienawiści* (SWB Skor, Cien PSWB, SWB Lud, WSWB PWN), *czuć/żyć w nienawiści* (SS Bron), *dyszeć/pałać/płonąć/ziać nienawiścią* (SS Bron), lub jego bliskoznacznikiem: *czuć niechęć* (SS Bron), *żyć w odrazę* (SS Bron), *czuć wstręt, odrazę* (SWB Skor);
- inne utarte połączenia obrazowo ukazujące doświadczany stan uczuciowy: *nie móc patrzeć* (SWB Skor, Cien PSWB, SA, SWB Lud, SS Bron), *nie mieć nabożeństwa* (żart.) (SWB Skor, SWB Lud), *nie mieć serca* (SWB Skor, SWB Lud), *cierpieć, mieć co do kogo* (SWB Skor, SWB Lud), *lubieć jak psy dziada* (SWB Skor), *kochać się jak pies z kotem* (SWB Skor, SA, SS, SWB Lud), *mieć na pieńku* (SA, SS, SWB Lud).

Pozwalają one wyeksplikować kolejne cechy badanego pojęcia, mianowicie to, że wyrasta ono z braku akceptacji kogoś lub czegoś, braku zgody na coś, różnic i konfliktu między ludźmi.

W *Dystyngtywnym słowniku synonimów* (DSS) czasownik *nienawidzić* uznano za intensivum – element skrajny ciągu gradacyjnego współtworzonego z *nie znosić* i *nie cierpieć* – które niesie najwyraźniejszą ocenę negatywną obiektu z punktu widzenia osoby czującej oraz samego uczucia z punktu widzenia obserwatora. Stwierdzono zarazem, że *nienawidzić* odnosi się najczęściej do relacji międzyludzkich, zaś *nie znosić* i *nie cierpieć* „odnoszą się częściej do przedmiotów i sytuacji niż do ludzi” (DSS: 273)²¹. *Nienawidzić* w odniesieniu do osób oznacza skrajnie negatywne uczucia: „Jeśli kogoś nienawidzimy, nie możemy przestać o nim myśleć, życzymy mu źle i zwykle

²⁰ Dla *znienawidzić* wskazywane są określenia eksponujące, że jest to stan przeciwny do ‘kochać’ – *odkochać się, precz mi z oczu* (SS) i ‘lubieć’ – *znienubić* (SS Bron), lub też (w sposób analityczny) podkreślające początek nazywanego stanu – *powziąć nienawiść* (SS Bron) albo osłabienie uczuć – *oziębnać, sprzykrzyć sobie, ochłodnąć w uczuciach, ostygnąć* (SS).

²¹ Podobnie w WSWB PWN: *nienawidzić* (czegoś) to inaczej *nie cierpieć, nie trawić, nie znosić*.

chcemy zrobić mu coś złego. Nienawiść, nawet wobec tego, kto zawinił, kojarzy się z fanatyzmem, zaślepieniem, jest przeciwieństwem tolerancji i chrześcijańskiej gotowości do wybaczenia grzechów” (DSS: 273). Z kolei w odniesieniu do zjawisk i sytuacji „jest bardzo emocjonalnym, przesadnym synonimem *nie lubić*. Rzadko łączy się z nazwami przedmiotów konkretnych. Można naprawdę nienawidzić *faszystwu / chamstwa / kłamstwa*, ale tylko w żartach i w mowie potocznej można nienawidzić np. *zupy pomidorowej*” (DSS: 273)²².

Odnutowane w słownikach bliskoznaczniki rzeczownika *nienawiść* to: *wrogość* (SWB Skor, SSP, SWB Lud, SSiA, SS Bron, SS, SP Kop), *niechęć* (SWB Skor, SSP, SWB Lud, SP Kop, SS Bron), *uprzedzenie* (SWB Skor, SWB Lud), *antypatia* (SWB Skor, SWB Lud), *animozja* (SWB Skor, SWB Lud), *antagonizm* (SWB Lud, SS), *wstręt* (SS Bron, SP Kop + odesłanie do tej jednostki w SWB Skor, SWB Lud), *pogarda* (SS Bron + odesłanie do tej jednostki w SWB Skor, SWB Lud), *wzgarda* (SS Bron), *odraza* (SS Bron), *obrzydzenie* (SS Bron), *nieżyczliwość* (SS Bron), *zawiść* (SS Bron, SS), *agresja* (SS Bron, SS), *awersja* (SS Bron), *abominacja* (SS Bron), *jad*, *zawziętość*, *zwalczanie się*, *zaciekłość*, *zażartość*, *zajadłość*, *zapalczywość*, *zacietrzewienie*, *zapamiętanie*, *zapamiętałość*, *zazdrość* (SS).

W SS porządkującym bliskoznaczniki w gniazda (podgniazda i grupy) *NIENAWIŚĆ* umieszczono w nadrzędnym gnieździe *ZŁOŚĆ* – jako jego podgniazdo obok *GNIĘWU* i *AGRESJI*. Powiązано też z gniazdem *NIECHĘĆ*, a dokładnie jego podgniazdem *SPRZECIW*. Wspólne dla nich jest m.in. negatywne postrzeganie/ujemna ocena obiektu uczuć. Szczególnie wyraźnie uwypuklają to wyrazy o przeciwstawnym znaczeniu, dla których istotnym komponentem treści jest pozytywne postrzeganie/dodatnia ocena obiektu uczuć i samego uczucia, a także chęć powodowania dobra²³. Najdokładniej-

²² Stwierdzono zarazem, że „[c]zasowniki *nie cierpieć* i *nie znosić* odnoszą się nie do uczuć i oceny moralnej, lecz raczej do przyzwyczajęń. Jeśli kogoś nie cierpimy lub nie znosimy, to coś nam przeszkadza w jego zachowaniu, bardzo nie chcemy z nim przebywać, ale niekoniecznie życzymy mu źle. W odniesieniu do przedmiotów oba czasowniki, zgodnie ze znaczeniami, które stały się źródłem przenośni, zwracają uwagę na fizyczną niewygodę lub trudności przy obchodzeniu się z nimi” (DSS: 274).

²³ Ukazała to Nowakowska-Kempna (1987) w eksplikacjach predykatów „lubić”, „przyjaźnić”, „miłość”. Np. eksplikacja „kochać” (*ktoś kocha kogoś*) jest następująca: ‘Jeżeli zachodzą zdarzenia $z_1(y) \dots z_n(y)$ i x uważa $z_1 \dots z_n$ za bardzo dobre i x czuje coś bardzo, to x jest bardzo przyjemnie i x jest szczęśliwy (zbiór afektów zawierających wartościowanie dodatnie $z_1 \dots z_n$) wiele razy, i to powoduje, że x uważa, że dobrze, że y jest taki, jaki jest, i to powoduje, że jeśli x jest z y , to x jest szczęśliwy (zbiór afektów z wartościowaniem dodatnim) i x pragnie i powoduje z dobre dla y i dlatego x chce poznać y ’ (Nowakowska-Kempna 1987: 128, wyróżnienia MNB).

szym antonimem *nienawidzić* jest *kochać* (SA, SWP, SSiA)²⁴. W WSWB PWN tę jednostkę powiązano z uczuciem skierowanym do kogoś, z kolei *wielbić* (SA) – z uczuciem skierowanym do czegoś. W słownikach wymieniane są też: *lubić* (SWP), *trzymać się razem* (gniazdo: *WSPÓLDZIAŁAĆ*) (SA), *żyć czymś* (gniazdo: *PASJONOWAĆ SIĘ*) (SA). Antonimem *nienawiści* jest *miłość* (SWP, SSiA, WSWB PWN, WSJP PAN), a w niektórych kontekstach także: *przyjaźń* (SWB SA, SWP), *miłość bliźniego* (SSiA), *braterstwo* (SSiA). Słowem – wyrazy przeciwstawne do *wrogości*, łączonej z *nienawiścią*.

4. Słowa pochodne

O ugruntowaniu pojęcia w języku świadczą m.in. liczne derywaty słowotwórcze. Na bazie czasownika *nienawidzić* powstały:

- jego forma dokonana *znienawidzić*, w której punkt ciężkości został przesunięty na początek istniejącego stanu uczuciowego²⁵, por. *znienawidzić* ‘poczuć nienawiść, odrazę, wstręt do kogoś lub do czegoś’ (WSJP PWN); 1. ‘zacząć odczuwać wobec jakiejś osoby niechęć i wrogość tak silną, że chce się jej nieszczęścia lub krzywdy’; 2. ‘zacząć odczuwać silną niechęć do czegoś’ (WSJP PAN);
- czasownik *nienawidzić się*²⁶, który jest nośnikiem dwóch różnych znaczeń w zależności od obiektu, na który skierowane są uczucia lub który je wywołuje: *się* może być wykładnikiem wzajemności między ludźmi, ale też może kodować sens zwrotności – tego mianowicie, że podmiot i obiekt uczuć to ta sama osoba, por. *nienawidzić się* 1. nienawidzić samego siebie: *Nienawidził się za to, że tak głupio dał się oszukać*; 2. nienawidzić siebie wzajemnie: *Nienawidzili się od dziecka* (WSJP PWN).

Wśród derywatów wskazać należy też przymiotnik *nienawistny* (oraz pochodzący od niego przysłówki *nienawistnie*). Jest on dwuznaczny z tego względu, że oznacza cechę, która może przysługiwać zarówno podmiotowi, jak i obiektowi uczucia. W pierwszym przypadku charakteryzuje się w ten sposób określone objawy *NIENAWIŚCI* (postawy i zachowania podmiotu, które określa się jako ‘nieprzyjazne’, ‘wrogie’), w drugim – jej przyczynę (fakt, że ktoś lub coś wywołuje w kimś nienawiść). Por.

²⁴ A dla *znienawidzić* – *pokochać* (SA).

²⁵ To, że forma aspektowa eksponuje właśnie początek odnośnego stanu, nie jest przypadkiem. Jak zobaczymy dalej, oznaczany stan emocjonalny nie ma granic w zakresie intensyfikacji i trwania. Może ewentualnie być wyciszany.

²⁶ I wtórnie też jego dokonany odpowiednik *znienawidzić się*, który eksponuje początek stanu.

nienawistny a) ‘wzbudzący nienawiść, odrazę, wstręt; znienawidzony’: *Nienawistny zapach. Nienawistne mury więzienia. Nienawistni prześladowcy, wrogowie*; b) ‘nienawidzący, będący wyrazem nienawiści, pełen nienawiści; nieprzyjazny, wrogi’: *Nienawistne spojrzenie* (WSJP PWN).

Warto też zwrócić uwagę na derywat, który koduje trwałe powiązanie nazwanego w podstawie stanu emocjonalnego z jego podmiotem, skutkujące określonym postrzeganiem świata i zachowaniem w tymże świecie:

nienawistnik przestarz. ‘ten, kto nienawidzi; wróg’ (SJP Dor); książk. ‘osoba owładnięta nienawiścią, zaślepiona nienawiścią’ (WSJP PWN); książk. ‘osoba odnosząca się z nienawiścią do innych’ (WSJP PAN); rzadki ‘osoba kierująca się w swym postępowaniu nienawiścią, działająca pod wpływem nienawiści, wrogości, niechęci’ (PSWP). Nienawistnikiem nazywamy kogoś, kto nienawidzi innych. Słowo używane z dezaprobatą (ISJP).

Jak widać, derywaty utrwalają relacyjny charakter pojęcia – to, że rodzi się w kontakcie człowieka z drugim człowiekiem i może być wzajemne; ma swój początek i może być trwałym stanem wpływającym na myślenie, zachowanie i działanie²⁷.

5. Kolokacje i frazeologizmy

Użycia czasownika *nienawidzić* realizują dwa schematy składniowe (SSGCzP):

(1) $NP^1_N - NP^1_G + za \cap NP_{Acc}$

(2) $NP^{2,2}_N - NP^2_G$

$NP^{1,2}_N \rightarrow [+ Hum]$

$NP^1_G \rightarrow [+ Hum]$

$NP_{Acc} \rightarrow [+ Abstr]$

$NP^2_G \rightarrow [+ Abstr]$

Obligatoryjne są dla nich dwa składniki: osobowy podmiot doznający tego uczucia oraz obiekt stanowiący jego źródło. Może być nim (1) człowiek lub (2) zjawisko. W pierwszym przypadku za obowiązkowy człon zdania w SSGCzP uznano też wskazanie za co kogoś się nienawidzi²⁸. Odnotowane w tym słowniku typowe połączenia nazywają, czego można *nienawidzić*. Por.

Połączenia dla schematu (1):

²⁷ Bliskożnaczniki omówionych derywatów korelują treściowo z jednostkami z centrum pola, wnoszą też pewne nowe cechy jakościowe związane z działaniami powodowanymi NIENAWIŚCIĄ. Zostaną ukazane w szerszej wersji opracowania.

²⁸ Zarazem pierwsze z przykładowych zadań nie zawiera tego składnika, co może być wyrazem jego wyzerowania jako oczywistego w danym kontekście lub braku akceptacji osoby jako takiej.

Krzysztof nienawidził tej kobiety. Nienawidził go za jego poglądy // stosunek do zwierząt. Nienawidzę go za złe traktowanie matki. Nienawidzę tego chłopca za jego krzyki. Koledzy nienawidzą go za to, że donosi. Matka nienawidzi go za to, co zrobił (SSGCzP).

Połączenia dla schematu (2):

Piotr nienawidził długich zebrań i głupiego gadania. Nienawidzę kłamstwa i dlatego się denerwuję (SSGCzP).

Jest to bardzo szeroki krąg bytów zarówno konkretnych (różni ludzie i ich różne cechy), jak i abstrakcyjnych (różne zjawiska). Zauważmy, że doznawane uczucie wyrasta z ich wartościowania w kategoriach dobra – zła²⁹ i może być źródłem wiedzy o tym, jak nie powinno być, czyli czego eksperci – i szerzej wspólnota, do której należy – nie akceptuje. W przytoczonych przykładach *expressis verbis* wyrażono, że jest to kłamstwo, donoszenie na innych, złe traktowanie matki, czyjś krzyk (który drażni ucho), mówienie uznane za głupie (a więc bezwartościowe), długie zebrania, czyjeś bliżej nieokreślone poglądy, stosunek do zwierząt, czyjeś czyny ocenione jako niewłaściwe, godne potępienia.

Forma dokonana czasownika – *znienawidzić* – ma podobną łączliwość. Natomiast formy z *się*, które pozwalają wyrazić wzajemność uczuć między ludźmi, łączą się w sposób odpowiednio zmodyfikowany. Pominę tu omawianie tych szczegółów. Warto bowiem uważniej przyjrzeć się łączliwości centralnej dla badanego pola jednostki, czyli *nienawiści*. Słowniki odnotowują dość dużo jej utartych połączeń. Ich analiza pozwala zrekonstruować swoisty schemat konceptualny³⁰ tego uczucia.

Istotną częścią scenariusza przeżywania *NIENAWIŚCI* jest **podmiot doświadczający**. Liczne zwroty frazeologiczne – poprzez odpowiednią formę fleksyjną czasownikowego komponentu związku (osoby) – pozwalają wyrazić informację o tym, kto przeżywa to uczucie (por. *czuć, mieć, żywić do kogoś nienawiść* ‘doznawać jakichś wrażeń psychicznych, przeżywać coś wewnątrznie’)³¹. Czasowniki są też nośnikami innych cech eksperci w relacji do obiektu uczucia i do samego uczucia. Ktoś może *powziąć ku komuś nienawiść* (tu akcent zostaje położony na początek zaistnienia uczucia oraz wolę podmiotu w tym względzie), *trwać w nienawiści, stłumić w sobie nienawiść* (tu akcent zostaje położony na koniec uczucia wynikający z aktywnej postawy podmiotu w tym względzie). Słowem – *NIENAWIŚĆ* jest stanem uczuciowym rozciągniętym

²⁹ Na temat uczuć jako przeżyć prezentujących wartości zob. Nowakowska-Kempna 1986: 134–169.

³⁰ Na temat konceptualizacji uczuć w polszczyźnie zob. liczne prace Nowakowskiej-Kempnej oraz Agnieszki Mikołajczuk (np. powoływane w tym artykule).

³¹ Można też *nie znać nienawiści*, tzn. nie przeżywać tego uczucia.

w czasie. Stan ten wpływa na myślenie, zachowanie i działania człowieka, por. *kierować się nienawiścią, patrzeć na kogoś z nienawiścią* (tu uwidacznia się też obiekt nienawiści – jest nim drugi człowiek). Wpływ ten jest bardzo silny. Podmiot doznający może *nienawidzić czegoś całą duszą, z całej duszy, z głębi duszy, z duszy serca*, tzn. ‘nienawidzić bardzo mocno, szczerze, z całych sił’. Jego ciało³² – mówiąc obrazowo – może *pałać, płonąć, ziać, zionąć, dyszeć, eksplodować nienawiścią* ‘dać, dawać ujście uczuciom w sposób gwałtowny, nieopanowany; wybuchnąć, wybuchać’. Bezwolność człowieka podkreślają zwroty, w których jest on obiektem, na który oddziałuje przeżywane uczucie, por. *nienawiść kimś miota, ogarnia kogoś, nienawiść zaślepia kogoś* ‘czyni kogoś niezdolnym do obiektywnego myślenia, sądu, pozbawia kogoś rozsądku, rozważi’, *zatrzuwa kogoś*, a także zwroty ukazujące dynamikę uczucia w przestrzeni jego ciała: *nienawiść narasta, rośnie, wybiera, wybucha w kimś*. NIENAWIŚĆ pozbawia człowieka zdolności racjonalnego postrzegania rzeczywistości (*ślepy z nienawiści*) i wiedzie do choroby umysłu (*chory z nienawiści*), zwłaszcza gdy niczym substancja wypełnia jego ciało (*pełen/pełny nienawiści*). Może być trwałym stanem niezmiennym mimo zmieniających się okoliczności (por. *zapieć się w nienawiści*; *Ile krzywdy musiało nagromadzić się w sercu tego zapiektego w nienawiści człowieka. Milczała złowrogo, zakamieniała w nienawiści. Zaskorupiały w nienawiści, nigdy im krzywdy nie wybaczył*). Dla eksperiencera jest doznaniem przykrym, wiążącym się z bolesnymi przeżyciami i doświadczeniami (por. *gorzki smak nienawiści*).

O **obiekcie uczuć** niewiele można się dowiedzieć z analizy utartych połączeń wyrazowych (por. *nienawiść do wszystkiego*) – wskazują one jedynie, że jest nim człowiek (*nienawiść do ludzi, do wroga*), który może *ściągać na siebie nienawiść* (wzbudzać to uczucie u kogoś) lub *czuć czyjąś nienawiść* (doświadczać skutków tego uczucia). NIENAWIŚĆ może być wzajemna (*nienawiść między ludźmi, między narodami*). Jej przyczyną mogą być takie atrybuty ludzi, jak rasa, narodowość, religia (*nienawiść narodowościowa, rasowa, religijna*).

Z kolei **cechy uczucia** stanowią bardzo rozbudowaną kategorię. Sfrazeologizowane wyrażenia ukazują, że NIENAWIŚĆ jest *dzika* (jak zwierzę), *gwałtowna, żywiołowa* (jak żywioł, nad którym bardzo trudno jest zapanować), *namiętna, śmiertelna* (skrajna jak śmierć), *zażarta* (jak żar), a zatem jest uczuciem bardzo silnym i trudnym do opanowania (dlatego groźnym), w bardzo wysokim stopniu angażującym myśli, wolę, zachowania i działania eksperiencera. Przede wszystkim wymyka się spod kontroli, sprawia, że czło-

³² „Uczucie – jak zauważa Nowakowska-Kempna (1995: 118) – to jest złożony proces umysłowy angażujący obligatoryjnie ciało: ożywiający je lub spowalniający jego funkcjonowanie”.

wiek traci zdolność racjonalnego postrzegania rzeczywistości (*głucha, ślepa nienawiść*). Zarazem jest też uczuciem trwałym, trudnym do przezwyciężenia, por. *zaciekła, zagorzała, zjadła* (też trująca jak jad, por. *jad nienawiści*), *zapieklą nienawiść*; *Nienawiść wżarła się ludziom w serca*. Może być: *głęboka, skryta, bezsilna* (kiedy eksperienecer ma poczucie braku wpływu na to, co jest jej źródłem), *mściwa* (kiedy prowadzi do zemsty), *nieprzejednana* (kiedy lub dlatego że czyni niemożliwym pojednanie), *fanatyczna* (kiedy świadczy o fanatyzmie, wyraża, objawia fanatyzm), *chorobliwa* (kiedy staje się stanem chorobowym). Ma dynamiczny przebieg związany z intensyfikacją uczucia-stanu: od *zrodziła się*, przez *weszła w kimś*, aż do punktu kulminacyjnego, w którym następuje *wybuch, erupcja nienawiści* 'gwałtowny przejaw'.

NIENAWIŚĆ ma swoje źródło (może być nim niewielkie ziarno, które przynosi wielki plon). Można ją wywołać: *budzić w kimś, rozpętać w kimś*, metaforycznie: *siać*, wzmacniać: *szerzyć, podsycać* (obrazowo mówiąc, można *puścić w ruch spiralę nienawiści*), zwiększać jej intensywność lub zasięg (*eskalacja nienawiści*), czyli wywierać wpływ na jej powstanie, trwanie i rozpowszechnianie (*nawoływanie, podżeganie do nienawiści*). Można też z nią *walczyć* (*walczyć z hydrą nienawiści*), *trzebić* (*w kimś*), *tłumić w sobie*. NIENAWIŚĆ może być też przyczyną działań ocenianych jako skrajnie złe, np. *zabić z nienawiści*. Związek ze złem (niedającą się opanować siłą szatańską) podkreślają również takie wyrażenia, jak *Ogarnął go demon nienawiści*.

Uczucie NIENAWIŚCI może wykraczać poza doznania pojedynczego człowieka – to samo może czuć drugi człowiek (por. *kogoś z kimś łączy nienawiść do kogoś*), co w konsekwencji może powodować, że ludzie zaczynają myśleć o sobie jako o członkach pewnej wspólnoty, mających jednakowe poglądy i cele. Powszechność takich odczuć w jakimś miejscu i/lub czasie pozwala mówić o *atmosferze nienawiści*.

Opisywane uczucie ma **objawy**. Można *okazać komuś nienawiść*. Zewnętrzna oznaka uczucia to *przejaw nienawiści*. Można ją dostrzec na twarzy, ta bowiem stanowi swoiste zwierciadło uczuć w ogóle (Nowakowska-Kempna 1995: 167–189), por. *Twarz napiętnowana okrucieństwem, złością, nienawiścią*. *Nienawiść wykrzywia komuś twarz*, a także w jej ważnej części – oczach (Pajdzińska 1990: 100–101), por. *Z jej oczu zionęła nienawiść*. Obrazowo ukazują ją zwroty frazeologiczne: *żyć z kimś jak pies z kotem*, (ironicznie) *kochać się jak pies z kotem* 'żyć ze sobą w niezgodzie, w nienawiści, nie znosić się, nie cierpieć się wzajemnie', *ktoś utopiłby kogoś, rad by utopić kogoś w tyńce wody* 'ktoś nienawidzi kogoś, czyha na jego zdrowie'. Wyrazem NIENAWIŚCI jest określony rodzaj komunikacji – *język nienawiści*.

Dla mówienia o uczuciach, w tym także o NIENAWIŚCI, bardzo charakterystyczne jest posługiwanie się metaforą. Bogato poświadczona jest

zwłaszcza metafora ognia, która obrazuje szczególnie silne przeżycie: *gorzeć nienawiścią, ogień nienawiści, niewygaśła nienawiść* (tu też podkreśla się trwałość uczucia), *płomień nienawiści, płonąć nienawiścią, pałać nienawiścią, rozgorzeć nienawiścią; ktoś, coś* (np. *głowa, serce*) *pała, płonie żarem nienawiści; Widok wroga rozpałał w nim nienawiść. Czuł, jak zapala się w nim nienawiść*. Zmiany natężenia uczuć porównywane są do zmian natężenia ognia (energii, którą przenosi), por. *ostygnąć w nienawiści*. Tak jak ogień może być wzniecany, rozdmuchiwany lub przeciwnie – tłumiony, tak i nienawiść może być przez czyjeś działania wzniecana, podsycana lub ograniczana, por. *tłumić/stłumić/przytłumić nienawiść, rozdmuchać w kimś nienawiść*.

Nienawiść współwystępuje z: *agresją, chęcią odwetu, zemstą, przemocą, nietolerancją i pogardą* jako pierwszy człon kolokacji (stanowi podstawę określonego nastawienia i zachowania) oraz jako drugi człon kolokacji z *miłością* (jako jej *opositum*), *niechęcią* (jako jej mocniejszy wariant), *złością* i *gniewem* (uczuciami, które ją wywołują i utrwalają), *zawiścią* (pojęciem opartym na wspólnym rdzeniu). Rozpatrzenie relacji znaczeniowych między wymienionymi jednostkami będzie przedmiotem odrębnego opracowania.

6. Uwagi końcowe

Przeprowadzone obserwacje pozwalają stwierdzić, że *NIENAWIŚĆ* to uczucie, które powstaje w relacji prymarnie do drugiego człowieka, sekundarnie – do rzeczywistości w ogóle. Wywołuje je negatywne postrzeganie i ujemna ocena obiektu uczuć, powodujące nieprzyjemne dla podmiotu doznania i prowadzące do ukształtowania trwałej postawy emocjonalno-intelektualno-wolitywnej, którą cechuje głęboka niechęć do kontaktu z obiektem uczuć, a nawet wola powodowania zła. Jest ono bardzo silne i gwałtowane (niczym żywioł, zwłaszcza ogień), wymykające się spod kontroli i sprawiające, że człowiek traci zdolność racjonalnego oglądu rzeczywistości. Cechuje je (długo)trwałość, ale ma też swoją wewnętrzną dynamikę – jego intensywność może się zwiększać lub zmniejszać, na co mogą mieć wpływ podjęte przez człowieka działania.

Przedstawione analizy to zaledwie wstępny szkic obrazu *NIENAWIŚCI* utrwalonego w polszczyźnie. Uszczegółowienia opisu wymaga już sam poziom danych systemowych. Konieczne się wydaje (1) uzupełnienie materiału językowego o jednostki wyrazowe, które pojawiły się w definicjach i/lub materiale egzemplifikującym użycia przebadanych wyrazów z rodziny ‘nienawiści’, takie jak *zawiść*, oraz z grupy *NIENAWIŚCI*, takie jak *wrogość, wstręt*,

odraza, pogarda, niechęć (i ich pochodnych)³³. Poszerzona w ten sposób podstawa materiałowa pozwoli ukazać głębiej nie tylko rodzinę leksykalną ‘nienawiści’, ale także rodziny z nią spokrewnione (‘zawiści’) oraz takie, które dzielą z nią pewne wspólne obszary znaczeniowe i wspólnie tworzą grupę leksykalną *NIENAWIŚCI* (np. rodziny ‘wrogości’ i ‘pogardy’). (2) Pogłębienie wymaga też sama analiza, zwłaszcza w dwóch obszarach: (a) w polu leksykalno-semantycznym warto wyznaczyć zakresy związku *NIENAWIŚCI* z pojęciami pokrewnymi (zwłaszcza z *ZAWIŚCIĄ*) i/lub bliskimi znaczeniowo oraz (b) w polu utartej łączliwości warto sprawdzić, w jakim zakresie jest ona specyficzna dla *NIENAWIŚCI*, w jakim zaś charakterystyczna także dla innych uczuć (jakich).

(3) Jako że dane leksykograficzne w przyjętej metodzie rekonstrukcji JOS stanowią tylko jedną z zakładanych podstaw materiałowych, za konieczne uważam przeprowadzenie (a) badań ankietowych, które pozwolą zdać sprawę z tego, jak użytkownicy polszczyzny rozumieją to pojęcie, a także (b) badań tekstów specjalnie wybranych do założonych celów. Dopiero wówczas będzie możliwe ukazanie pełnego obrazu *NIENAWIŚCI* w polszczyźnie.

Literatura

- Abramowicz Maciej, Bartmiński Jerzy, Chleba Wojciech, 2009, *Językowo-kulturowy obraz świata na tle porównawczym. Założenia programu „A”* (10 VI 2009), „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 21, s. 341–342.
- Apresjan Jurij, 1994, *Naiwny obraz świata a leksykografia*, „Etnolingwistyka” 6, s. 5–12.
- Bartmiński Jerzy, 1986, *Czym się zajmuje etnolingwistyka?*, „Akcent”, nr 4, s. 16–22.
- Bartmiński Jerzy, 1988, *Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji słowa*, [w:] *Konotacja*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 169–183.
- Bartmiński Jerzy, 1990, *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 109–127.
- Bartmiński Jerzy, 1998, *Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem – na przykładzie stereotypu ‘matki’*, [w:] *Język a kultura*, t. 12: *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*, red. Janusz Anusiewicz, Jerzy Bartmiński, Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, s. 63–83.
- Bartmiński Jerzy, 2006, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.

³³ Materiał językowy, który był przedmiotem obserwacji, obejmuje jednostki z rodziny leksykalnej ‘nienawiści’, co z grubsza odpowiada wyróżnionym przez A. Mikołajczuk (2009: 112–115) I i II poziomowi abstrahowania w myśleniu o uczuciach, ich rozumieniu i opisie. Postulowane uzupełnienie pozwoli objąć badaniem także jednostki niespokrewnione morfologicznie, będące nośnikami znaczenia ‘nienawiści’, tworzące grupę *NIENAWIŚCI* (poziom III). Kolejnym krokiem będzie wyznaczenie mikropola *NIENAWIŚCI* (POZIOM IV) wzorem tego, co zrobiła Mikołajczuk (2013: 231) dla *RADOŚCI*.

- Bartmiński Jerzy, 2009, *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*, ed. by Jörg Zinken, London: Equinox.
- Bartmiński Jerzy, 2020, *W poszukiwaniu paradygmatu etnolingwistyki: glosariusz kluczowych terminów i pojęć*, „Južnoslavjanski filolog”, kn. 76, z. 2, s. 79–103.
- Bauer Zbigniew, 2009, *Polskie fora internetowe. Przykład „mowy nienawiści” czy „mowy agresji”?*, [w:] *Komunikowanie się w mediach elektronicznych. Język, edukacja, semiotyka*, red. Mirosław Filiciak, Grzegorz Ptaszek, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, s. 46–59.
- Bralczyk Jerzy, 2008, *Brutalizacja języka publicznego*, [w:] *Reverendissimae Halinae Satkiewicz cum magna aestimatione*, red. Grzegorz Dąbkowski, Warszawa: Wydawnictwo i Drukarnia Plejada, s. 59–66.
- Cegiela Anna, 2014a, *Czym jest mowa nienawiści?*, „Poradnik Językowy”, z. 1, s. 7–17.
- Cegiela Anna, 2014b, *Słowa i ludzie. Wprowadzenie do etyki słowa*, Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.
- ES – *Etyka słowa. Wybór opracowań I*, red. Jerzy Bartmiński, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Marta Nowosad-Bakalarczyk, Jadwiga Puzynina, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2017.
- Gajda Stanisław, 2002, *Agresja językowa w stosunkach międzyludzkich*, [w:] *Język narzędziem myślenia i działania. Materiały z konferencji zorganizowanej z okazji 100-lecia „Poradnika Językowego” (Warszawa, 10–11 maja 2001 r.)*, red. Włodzimierz Gruszczyński, Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, s. 59–66.
- Głowiński Michał, 2009, *Retoryka nienawiści*, [w:] tegoż, *Nowomowa i ciągi dalsze. Szkice dawne i nowe*, Kraków: Universitas, s. 236–247.
- Kamińska-Szmaj Irena, 2007, *Agresja językowa w życiu publicznym. Leksykon inwektyw politycznych 1918–2000*, Wrocław: Wydawnictwo UWr.
- Kowalski Sergisz, Tulli Magdalena, 2003, *Zamiast procesu. Raport o mowie nienawiści*, Warszawa: Wydawnictwo W.A.B.
- LASiS – *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, red. Jerzy Bartmiński, Wydawnictwo UMCS, t. 1: *DOM*, red. Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Beata Żywicka, Lublin 2015; t. 2: *EUROPA*, red. Wojciech Chlebda, Lublin–Opole 2018; t. 3: *PRACA*, red. Jerzy Bartmiński, Małgorzata Brzozowska, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin 2016; t. 4: *WOLNOŚĆ*, red. Maciej Abramowicz, Jerzy Bartmiński, Lublin–Warszawa 2019; t. 5: *HONOR*, red. Petar Sotirov, Dejan Ajdačić, Lublin 2017.
- Laskowska Elżbieta, 2008, *Między językiem ideologii a językiem agresji*, [w:] *Reverendissimae Halinae Satkiewicz cum magna aestimatione*, red. Grzegorz Dąbkowski, Warszawa: Wydawnictwo i Drukarnia Plejada, s. 185–193.
- Mikołajczuk Agnieszka, 1996, *Kognitywny obraz gniewu we współczesnej polszczyźnie*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 8, s. 131–145.
- Mikołajczuk Agnieszka, 1999, *Gniew we współczesnym języku polskim*, Warszawa: Energeia.
- Mikołajczuk Agnieszka, 2009, *Obraz radości we współczesnej polszczyźnie*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Mikołajczuk Agnieszka, 2011, *Mówiąc o uczuciach: między naturą i kulturą. O podstawach konceptualizacji uczuć w kontekście semantycznych badań porównawczych*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 23, s. 67–82.
- Mikołajczuk Agnieszka, 2013, *O RADOŚCI w ujęciu lingwistycznym: z problemów semantycznych badań porównawczych*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 25, s. 219–238.

- Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2017, *Jakie dane są relewantne etnolingwistycznie?*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 29, s. 11–29. DOI: 10.17951/et.2017.29.11.
- Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2020, *Definiowanie i profilowanie pojęć w (etno)lingwistyce*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Nowakowska-Kempna Iwona, 1986, *Konstrukcje zdaniowe z leksykalnymi wykładnikami predykatów uczuć*, Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Nowakowska-Kempna Iwona, 1987, *O uczuciach-stanach emocjonalnych. Propozycja analizy semantycznej*, „Przegląd Humanistyczny”, z. 3, s. 113–129.
- Nowakowska-Kempna Iwona, 1995, *Konceptualizacja uczuć w języku polskim. Prolegomena*, Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej Towarzystwa Wiedzy Powszechnej w Warszawie.
- Nowakowska-Kempna Iwona, 2000, *Konceptualizacja uczuć w języku polskim. Część II. Data*, Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej Towarzystwa Wiedzy Powszechnej w Warszawie.
- Pajdzińska Anna, 1990, *Jak mówimy o uczuciach? Poprzez analizę frazeologizmów do językowego obrazu świata*, [w:] *Językowy obraz świata*. Praca zbiorowa, red. Jerzy Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 87–107.
- Pawelec Radosław, 2013, *Ciemne zwierciadło. Semantyka antywartości*, Warszawa: Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych UW.
- Pawelec Radosław, 2019, *Wrasta w serce i zatrąwa krew. Nienawiść w języku polskim i mediach*, Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.
- Peisert Maria, 2004, *Formy i funkcje agresji werbalnej. Próba typologii*, Wrocław: Wydawnictwo UWr.
- Puzynina Jadwiga, 1992, *Język wartości*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Puzynina Jadwiga, 1997, *Słowo – wartość – kultura*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- SSiSL – *Słownik stereotypów i symboli ludowych*. Koncepcja całości i redakcja Jerzy Bartmiński, zastępca redaktora Stanisława Niebrzegowska [od cz. 3. Niebrzegowska-Bartmińska], Wydawnictwo UMCS: T. 1. *Kosmos*, cz. 1. *Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie*, Lublin 1996; cz. 2. *Ziemia, woda, podziemie*, Lublin 1999; cz. 3. *Meteorologia*, Lublin 2012; cz. 4. *Świat, światło, metale*. T. 2. *Rośliny*, cz. 1. *Zboża*, Lublin 2017; cz. 2. *Warzywa, przyprawy, rośliny przemysłowe*, Lublin 2018; cz. 3. *Kwiaty*, Lublin 2019; cz. 4. *Zioła*, Lublin 2019; cz. 5. *Drzewa iglaste*, Lublin 2020; cz. 6. *Drzewa liściaste*, Lublin 2021; cz. 7. *Krzewy i krzewinki*, Lublin 2022.
- Taras Bożena, 2013, *Agresja. Studium semantyczno-pragmatyczne*, Rzeszów: Wydawnictwo URz.
- Wierzbicka Anna, 1971, *Kocha, lubi, szanuje. Medytacje semantyczne*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Wierzbicka Anna, 2006, *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Witosz Bożena, 2010, *O dyskursie wykluczenia i dyskursach wykluczonych z perspektywy lingwistycznej*, „tekst i dyskurs – text und diskurs”, nr 3, s. 9–25.

Źródła

- Bań ESJP: Andrzej Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2000.

- Bor SEJP: Wiesław Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków: Wydawnictwo Literackie 2005.
- Brüć SEJP: Aleksander Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza 1927.
- Cien PSWB: Cienkowski Witold, *Praktyczny słownik wyrazów bliskoznacznych*, Warszawa: Polska Oficyna Wydawnicza „BGW” 1993.
- DSS: Nagórko Alicja, Łaziński Marek, Burkhardt Hanna, *Dystynktywny słownik synonimów*, Kraków: Universitas 2004.
- ESJXPXVII/XVIII: *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku*, red. Włodzimierz Gruszczyński, Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk (online: <https://sxvii.pl/#>, dostęp: 10 listopada 2023).
- ISJP: *Inny słownik języka polskiego PWN*, red. Mirosław Bańko, t. 1–2, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2000.
- Mań PSE: Witold Mańczak, *Polski słownik etymologiczny*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności – I Wydział Filologiczny 2017.
- PSŁSCzP: Stanisław Mędak, *Praktyczny słownik łączliwości składniowej czasowników polskich*, Kraków: Universitas 2011.
- PSWP: *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, red. Halina Zgólkowa, t. 1–50, Poznań: Kurpisz 1994–2005.
- SA: Andrzej Dąbrówka, Ewa Geller, *Słownik antonimów*, Warszawa: MCR 1995.
- SJP Dor: *Słownik języka polskiego*, red. Witold Doroszewski, t. 1–11, Warszawa: Wiedza Powszechna 1958–1969.
- SJP Szym: *Słownik języka polskiego*, red. Mieczysław Szymczak, t. 1–3, wyd. 3, Warszawa: PWN 1998.
- SL: Samuel Bogumił Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, Warszawa: Wydawnictwo „Gutenberg-Print” 1994 (pierwodruk 1807–1814).
- SP Kop: Kopaliński Władysław, *Słownik przypomnień*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm 2006.
- SPXVI: *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. Maria Renata Mayenowa, Franciszek Peplowski, t. 1–31, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN 1966–2003.
- SS Bron: Wojciech Broniarek, *Gdy Ci słowa zabraknie. Słownik synonimów*, Warszawa: Haroldson 2005.
- SS: Dąbrówka Andrzej, Geller Ewa, Turczyn Ryszard, *Słownik synonimów*, wyd. 2, poprawione, Warszawa: MCR 1996.
- SSGCzP: *Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich*, red. Kazimierz Polański, t. 2, *N-Pla*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN 1984.
- SSiA: Gajewska Beata, Pawlus Marta, *Słownik synonimów i antonimów*, Bielsko-Biała: „Park” 2003.
- SSP: Zofia Kurzowa, Zofia Kubiszyn-Mędrala, Mirosław Skarżyński, Justyna Winiarska, *Słownik synonimów polskich*, red. Zofia Kurzowa, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1998.
- SSStp: *Słownik staropolski*, red. Stanisław Urbańczyk, t. 1–11, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN 1965–1969.
- SW: Jan Karłowicz, Adam Antoni Kryński, Władysław Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego*, t. 1–8, wyd. fotooffsetowe, Warszawa: PWN 1952–1953 [pierwodruk 1900–1927].

- SWB Lud: *Słownik wyrazów bliskoznacznych*, red. Danuta Ludwiczak, Alicja Piskadłowa, Ewa Tarka-Huczek, Warszawa: Wiedza Powszechna 1998. [Nowa gruntownie przepracowana edycja SWB Skor].
- SWB Skor: *Słownik wyrazów bliskoznacznych*, red. Stanisław Skorupka, wyd. 7, Warszawa: Wiedza Powszechna 1972.
- SWil: *Słownik języka polskiego obejmujący: oprócz zbioru właściwie polskich, znaczną liczbę wyrazów z języków obcych (...)*, oprac. A. Zdanowicz i in., cz. 1, wyd. staraniem i kosztem M. Orgelbranda, Wilno 1861 (online: <https://eswil.ijp.pan.pl/>, dostęp: 10 listopada 2023).
- SWJP: *Słownik współczesnego języka polskiego*, red. Bogusław Dunaj, Kraków: Wilga 1996.
- SWP: Matys Regina, *Słownik wyrazów przeciwstawnych*, Wrocław: Wydawnictwo Astrum 1997.
- USJP: *Uniwersalny słownik języka polskiego PWN*, red. Stanisław Dubisz, t. 1–4, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2003.
- WSJP PAN: *Wielki słownik języka polskiego PAN*, red. Piotr Źmigrodzki, (online:) <https://wsjp.pl/>, dostęp: 10 listopada 2023).
- WSJP PWN: *Wielki słownik języka polskiego PWN ze słownikiem wyrazów bliskoznacznych*. Wersja USB Flash Drive, <https://tiny.pl/w6wsd>.
- WSWB PWN: *Wielki słownik wyrazów bliskoznacznych PWN*, red. Mirosław Bańko, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2005.

Streszczenie: Artykuł zawiera próbę częściowej rekonstrukcji językowego obrazu *NIENAWIŚCI* utrwalonego w polszczyźnie. Dokonano jej przy respektowaniu założeń i z wykorzystaniem narzędzi badawczych wypracowanych na gruncie lubelskiej etnolingwistyki kognitywnej. Podstawę materiałową stanowiły dane zaczerpnięte ze słowników języka polskiego (ogólnych i specjalistycznych) dotyczące centralnych nazw pojęcia, tj. *nienawidzić* i *nienawiść* – ich dawne i współczesne formy i znaczenia, typowe użycia, relacje do innych jednostek leksykalnych (pokrewieństwa, synonimii, antonimii), kolokacje i frazeologizmy. Przeprowadzona analiza pozwoliła odtworzyć najsilniej ustabilizowane (w polszczyźnie i świadomości jej nosicieli) treści opisowe i wartościujące, składające się na badany koncept. Stwierdzono, że *NIENAWIŚĆ* to uczucie, które powstaje prymarnie w relacji do drugiego człowieka, sekundarnie – do rzeczywistości w ogóle. Wywołuje je negatywne postrzeganie i ujemna ocena obiektu uczuć, które powodują nieprzyjemne dla podmiotu doznania. To prowadzi do ukształtowania postawy emocjonalno-intelektualno-wolitywnej, którą cechuje głęboka niechęć do kontaktu z obiektem uczuć, a nawet wola działania na jego szkodę. *NIENAWIŚĆ* jest uczuciem bardzo silnym i gwałtownym (niczym żywioł, zwłaszcza ogień), wymykającym się spod kontroli i sprawiającym, że człowiek traci zdolność racjonalnego oglądu rzeczywistości. Cechuje je (długo)trwałość, ale też wewnętrzna dynamika – jego intensywność może się zwiększać lub zmniejszać, na co mogą mieć wpływ podjęte przez człowieka działania.

Słowa kluczowe: NIENAWIŚĆ; językowy obraz świata; lubelska etnolingwistyka kognitywna; język polski

